

Xavier Rull

Universitat Rovira i Virgili

caront@correu.vilaweb.com

1. Introducció

És sabut que la teoria terminològica té com a principi desrecomanar la sinonímia (un concepte = una única denominació). Ara bé, la variació geolectal és un fet vivíssim en qualsevol llengua; per tant, l'activitat terminològica no hauria de negligir-ho. En català, a més, hi ha hagut força debat sobre la presència de variants geolectals a la llengua normativa (basta veure la quantitat de bibliografia sobre aquest aspecte per a adonar-se de la importància que hom hi ha donat); en aquest debat geolectalista s'hi pot incloure la terminologia. Per tot plegat, sembla oportú plantejar-se què cal fer amb les variants geolectals en el tractament terminològic. Aquesta qüestió, a causa del refús a la sinonímia, no ha estat gaire tractada. [1]

Que la qüestió de la sinonímia en terminologia no es pot defugir ho demostren alguns exemples. En posarem un: en la construcció de castells humans (una activitat folklòrica típica de les terres catalanes), tot i que hi ha una terminologia molt unitària, trobem algun cas de sinonímia geolectal. Els castellers del Penedès o de Barcelona fan una triple classificació segons el nombre de castellers per pis: *pilar* (1 casteller per pis), *torre* (2 castellers per pis) i *castell* (3 o més castellers per pis). En canvi, al Camp de Tarragona fan una doble classificació, més simple: *pilar* (1 casteller per pis) i *castell* (2 o més castellers per pis). Per tant, el que a Barcelona és una torre a Tarragona és un *castell de dos*. En un vocabulari del lèxic casteller hauríem de plantejar-nos què fem amb aquest fet (si entrem les dues formes o tan sols una; si

donem preferència a una de les dues formes; etc.). Cal tenir present que la tria pot tenir repercussió en el llenguatge dels mitjans de comunicació (cròniques per la televisió, la ràdio o la premsa escrita local i nacional). En definitiva: el tractament de la sinonímia geolectal no és una qüestió simple.

A l'hora de tractar des del punt de vista terminològic la sinonímia geolectal, cal tenir present com a mínim tres factors (i se n'hi pot afegir un quart segons l'interès del terminòleg):

- La tradicionalitat d'una disciplina.
- L'extensió territorial dels geosinònims.
- L'organització política i administrativa d'un domini lingüístic.
- L'interès específic d'una peça lèxica.

2. La tradicionalitat d'una disciplina

Un primer factor a tenir en compte és la tradicionalitat d'una disciplina, ja que com més arrelada estigui una disciplina en el nostre context cultural més variació geolectal hi trobem. Diu Josep Moran:

“La problemàtica del lèxic deu ser diferent segons les especialitzacions [...]: a) En algunes (construcció, jurídic, tèxtil), cal recollir i depurar sobretot el vocabulari establert. b) En d'altres cal crear un vocabulari nou, sovint culte (de procedència grega o llatina) o bé adoptar els termes formats en les llengües veïnes. c) De vegades les dues formes (popular i culta) són recollides i estudiades (vocabulari botànic).” (intervenció de Josep Moran a la ponència de M. Teresa Cabré i Castellví “Normalització terminològica”, publicada a Actes de les Segones Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa , Publicacions de l'Abadia de

Montserrat, 1987, pàg. 84)

Tot i que l'aportació de Moran fa referència a la recollida de paraules tradicionals o a la creació de noves peces lèxiques, les seves reflexions són aplicables al cas de la geosinonímia. En efecte, l'agricultura, la ramaderia, la indústria tèxtil, l'excursionisme, etc., són disciplines amb un gran arrelament al domini lingüístic català, i és precisament en aquestes disciplines on es documenten molts geosinònims.

En canvi, en disciplines com la informàtica, la matemàtica, la física, la química, l'estadística, etc., les paraules que s'hi documenten no solen presentar variació geolectal (si hi ha variació és per altres raons, com ara l'adscripció a un corrent ideològic o a un paradigma científic). En efecte, un valencià sol emprar la mateixa terminologia química que un mallorquí o un gironí.

3. L'extensió territorial

En el cas de les disciplines amb un fort arrelament, una segona observació que cal fer és que, tant en lexicografia com en terminologia, hom tendeix a bandejar les formes molt restringides quant a extensió territorial. Per posar dos exemples de fruites, els mots *nespla* (o *nespre*, o *nispro*, etc.), *poma* i *síndria* tenen més extensió territorial que *micaco* (Barcelonès nord i Maresme), *maçana* (o *mançana*) (Lleida) i *meló de moro* (Terres de l'Ebre), respectivament. [2] Per tant, en segons quines llistes de fruites potser no hi han de figurar les variants menys usuals (o bé si hi figuren caldrà indicar que són secundàries).

Hi ha geosinònims, però, que conviuen en una mena d'empat tècnic: es reparteixen el territori en proporcions semblants. És el cas conegudíssim entre lingüistes de granera i *escombra*, o de *mirall* i

espill. Aleshores la millor sortida és considerar-les sinònimes amb peu d'igualtat, sense preferències.

Val a dir que, a vegades, la fragmentació dialectal és prou complexa i no és fàcil decidir quina forma ha de ser la preferent per raons d'extensió. Així, entre estudiosos de la llengua és conegut que el cereal *Zea mays* s'anomena de moltes maneres en català: *panís*, *dacsa*, *moresc*, *millot*, *blat dindi* (o *blat de les Índies*, o *blat indi*) i *blat de moro*. De totes aquestes denominacions, no n'hi ha cap que tingui una preeminència des del punt de vista geogràfic. Passa el mateix amb *vit*, *bitxo*, *pesteta* i *coralet*. En aquests casos, potser s'han de recollir les diverses formes.

Lògicament, es poden arribar a combinar empats tècnics i formes locals. Així, el duet guix i algeps es troben en empat tècnic, ja que la primera forma és pròpia de Catalunya i la segona és pròpia del País Valencià. Però alhora existeix *ges*, forma pròpia de l'Alt Pirineu. En un recull terminològic de minerals o materials de la construcció que tingui per finalitat educar, l'elecció de quina forma s'hi posa dependrà de l'abast territorial de la mateixa publicació: tot el domini lingüístic, només Catalunya, o només unes comarques catalanes. [3]

En aquest context de complexitat cal afegir-hi la *lateralitat* de doble presència. Els dialectòlegs usen el terme d'*àrea lateral* per a referir-se a les contrades allunyades dels centres de poder que presenten trets arcaïtzants, perquè les innovacions hi arriben més tard. A cops, un tret arcaïtzant es troba en més d'una àrea lateral. [4] Així, tot i que els sinònims *pastanaga* i *safanòria* són corrents, existeix *carrota* (o *carlota*), forma emprada en parlars valencians, a Andorra i a la Catalunya Nord. Si només mirem la realitat andorrana i nord-catalana però no pas la

valenciana, podríem pensar que *carrota* és un localisme i per tant amb menys possibilitats de figurar en un recull lèxic. En canvi, si es té en compte també la realitat valenciana, *carrota* s'acosta a l'empat tècnic. El mateix passa amb *brossat*, forma tortosina i mallorquina de *mató* (a Tortosa, i també a la Catalunya Nord, diuen que la llet es *brossa* quan es converteix en *mató*). Un vocabulari que vol arribar a tot arreu ha de tenir present que l'extensió de *brossat* va més enllà del localisme.

4. L'organització política i administrativa

Generalment, quan es parla de la relació entre dialectes i llengua estàndard, hom pensa en els 6 grans dialectes del català (septentrional, central, nord-occidental, valencià, baleàric i alguerès). Però, de fet, la qüestió de la relació entre dialectes i llengua estàndard ha d'analitzar a partir de les unitats administratives en què es troba dividit el domini lingüístic català. En efecte, l'aportació nord-occidental i de l'alguerès en un corpus terminològic és puntual (per no dir negligible) en comparació amb l'aportació valenciana i illenca.

Tenim algun exemple d'això. No és casualitat que les autopistes que creuen Catalunya tinguin *sortides* i que les autopistes que creuen el País Valencià tinguin *eixides*. L'aplicació territorial d'aquests dos mots no s'ha fet en funció de l'extensió territorial de cada mot, sinó que s'ha fet en funció dels límits administratius entre comunitats autònomes.

Igualment, el *Diccionari complementari del català normatiu*, de Lluís López del Castillo (Edicions 62, 1998), proposa d'admetre *nomoblides* com a sinònim de *nomoblidis*. La raó és que la morfologia verbal valenciana té com a subjuntiu *oblides*. Aquesta proposta no té tant en compte la variabilitat morfològica geolèctica, sinó el fet que el País Valencià ha anat construint un model de llengua (que es troba a l'escola

valenciana, als mitjans de comunicació públics valencians, a l'administració autonòmica i local valenciana, etc.) on aquest tipus subjuntiu té una presència gairebé única. Si de fet s'haguessin volgut respectar totes les variants dialectals, caldria haver proposat també *nomoblidos* (Terra Alta i terres de Lleida), cosa que no s'ha fet.

El mateix es pot dir de l'expressió *petita i mitjana empresa* (i en sigla lexicalitzada: *pime*). Aquesta expressió és pròpia del llenguatge econòmic i és de creació moderna; per tant, és poc suspecta de variació geolectal. Tanmateix, en terres valencianes s'ha optat per usar el mot més corrent en aquestes contrades, *xicotet* (per *petit*), de manera que es pot veure arreu *xicoteta i mitjana empresa* (veiem aquest terme al lloc web de la Universitat Jaume I de Castelló). Aquesta opció dual s'explica sobretot per la fragmentació administrativa del domini lingüístic, ja que els habitants de les Terres de l'Ebre (administrativament a la comunitat autònoma de Catalunya) no reclamen el terme *menuda i mitjana empresa*, a pesar que l'adjectiu més habitual en aquesta regió és *menut*. La problemàtica s'agreuja pel fet que aquest terme ha donat una sigla lexicalitzada, *pime*. Si s'admeten totes les variants, caldrà admetre també les sigles lexicalitzades *xime* i *mime*?

En el cas català hi ha l'especificitat d'Andorra, que s'ha de tractar a banda. Tot i ser un territori molt reduït, Andorra és un estat independent i ha mantingut (i, en algun cas, creat modernament) especificitats lèxiques per al llenguatge administratiu i judicial. Així, tenim *batlle* 'jutge de primera instància' (a la resta del domini, *batlle* significa 'alcalde'), *raonador -a del ciutadà* 'síndic de greuges', *parròquia* 'divisió administrativa local', *comú* 'corporació local', *quart o veïnat* 'subdivisió administrativa local', *cònsol* 'màxim responsable del Comú', *nunci*

núncia ‘conserge de l’administració pública’, *bander* -a ‘guarda forestal’, *parapública* ‘empresa pública’, etc. Un recull terminològic de llenguatge administratiu per a tot el domini lingüístic —i també el diccionari normatiu— ha de recollir aquests usos. [5]

Tots aquests exemples mostren que les fronteres administratives tenen força pes, i que, per tant, en el tractament terminològic cal mirar tant les isoglosses com les fronteres (que en algun cas coincidiran, però en altres casos no).

5. L’interès del terminòleg

Finalment, hi pot haver l’interès del terminòleg per a potenciar una determinada paraula que, des del punt de vista de l’extensió territorial, no és la més usada. Per exemple, el Lèxic de la ciència del sòl (Universitat Politècnica de Catalunya, 1989) explicita, en els criteris de confecció del vocabulari, que s’ha donat preferència a *arena* per damunt de *sorra* perquè existeix el formant culte *areno-* (que trobem a *arenòfil*). Un altre exemple és el refús de *remar* -a i la potenciació de *remador* -a; la raó és la possible confusió homofònica en alguns dialectes amb el castellanisme *ramera* ‘prostituta’. [6]

Cal esmentar igualment les indicacions de l’Institut d’Estudis Catalans per a l’admissió de localismes en el seu diccionari. [7] Per exemple, es va admetre *catxel* (un mot propi del delta de l’Ebre) perquè substituïa un castellanisme, *almeja*. [8]

6. La interferència d’altres llengües per zones

En l’estudi de les aportacions geolèctals en terminologia no s’ha de perdre de vista una qüestió fonamental: la interferència de llengües

superposades en els neologismes. La major part del domini lingüístic català es troba en territori administratiu espanyol, i la llengua espanyola és un factor d'interferència important. Però la Catalunya Nord es troba en territori administratiu francès, i és el francès que conforma la llengua catalana en aquest territori. En efecte, a la Catalunya Nord es diu *essència* o *carta* pel que a la resta de territoris s'anomena *gasolina* i *carnet*. [9] Aquesta influència del francès també es troba a Andorra: hi trobem *reglatge per ajust dels esquís*, *convivial per amigable* en informàtica, etc. La raó d'aquesta influència francesa sobre Andorra s'explica per la presència de l'escola francesa en aquest principat i el fet que alguns andorrans cursen estudis universitaris a Tolosa de Llenguadoc. Finalment, cal esmentar la influència del sard i, sobretot, de l'italià, a l'Alguer.

Atès que un dels principis de la terminologia és buscar la màxima internacionalitat possible en la forma dels mots, l'elecció d'una variant geolectal també s'ha de fer tenint present quin és el terme corresponent en espanyol, francès i italià.

7. Aplicació de més d'un criteri

Fixem-nos que combinant diversos criteris podem obtenir resultats diferents. Un vocabulari que fixa el nom de les espècies pesqueres pot aplicar el criteri de l'extensió territorial, però amb excepcions perquè s'hi aplica el criteri administratiu en algun cas:

“S'ha donat prioritat a totes les formes usades en una àrea geogràfica més extensa: moll / roger, per a la família Mullidae; llissa / llissera, per a la família Mugilidae. En alguns casos ha calgut tenir en compte l'àmbit d'aplicació d'aquest treball (Principat de Catalunya) i s'han hagut de descartar com a prioritàries formes que, tot i ser presents en una

major extensió geogràfica, eren desconegudes en la variant lingüística del Principat: aladroc / seitó, Engraulis encrasicholus. Només s'han deixat com a formes concurrents anfós / mero, Epinephelus guaza, perquè la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans així ho va acordar.” (Espècies pesqueres d'interès comercial. Nomenclatura oficial catalana, Generalitat de Catalunya, pàg. 8) [10]

Per l'interès del terminòleg podem trobar solucions aparentment il·lògiques, però que tenen la seva justificació. És el cas de l'expressió *correu brossa*, una de les propostes de traducció per a l'anglicisme *junk mail* o *spam*. L'anglès *junk* i l'espanyol *basura* solen aparèixer aposats en construccions per a designar productes de molt baixa qualitat. Així, tenim *junk mail*, *junk food*, *comida basura*, *contrato basura*, *telebasura*, etc. Atès que a l'escola s'ha difós sobretot *escombraries*, la solució més fàcil és traduir *basura* per *escombraria*, i dir *menjar escombraria*, *contracte escombraria*, *teleescombraria*, etc. [11] Ara bé, *El Periódico de Catalunya* i TV3 utilitzen *correu brossa* i no pas *correu escombraria*, tot i que *escombraria* és més usual a Barcelona i a més és unívoc (*brossa i fem* tenen altres significats; cf. *brossa a l'ull* 'petita partícula'). La raó de l'opció d'*El Periódico de Catalunya* pot ser l'espai: aquest diari es confecciona primer en espanyol i després es tradueix en català. Si l'expressió *correo basura* en un titular es traduís al català per *correu escombraria* hi hauria problemes d'espai, ja que l'espai que ocupa *correu escombraria* és molt més gran; en canvi, *correu brossa* ocupa més o menys el mateix espai que l'expressió equivalent espanyola.

8. Algunes reflexions

Certament, caldria aprofundir en l'estudi de l'aportació geolectal en terminologia catalana. Per diverses raons.

- En primer lloc, per a assegurar-nos que els vocabularis de camps lèxics molt propers recolliran les variants necessàries. Així, si féssim un vocabulari d'ocells o de rèptils sense tenir en compte les variants valencianes i baleàriques, aquest vocabulari no tindria gens d'utilitat a bona part del domini lingüístic.
- En segon lloc, per a establir criteris de treball aplicables a la totalitat del domini lingüístic. Així ens estalviaríem ensurts com el de la xicoteta i mitjana empresa i menuda i mitjana empresa.
- En tercer i darrer lloc, per tal de veure què poden aportar els parlars catalans diferents del central als llenguatges d'especialitat.

Alguns exemples d'aquest tercer punt demostren que encara hi ha camí a recórrer en aquest camp. Als anys 70, alguns mallorquins van demanar d'incloure l'expressió *a daus* a la *Gran enciclopèdia catalana*, en comptes de l'expressió de *quadres* (per a construccions com *camisa a daus*). Aquesta petició va ser denegada. Amb la denegació, es va tancar la porta a una expressió genuïna i es va obrir la porta a una expressió idèntica a l'espanyola. L'aportació mallorquina hauria estat un granet d'arena que hauria ajudat a mantenir distant el català respecte de l'espanyol (opció que ha de triar qualsevol llengua que no vulgui esdevenir un dialecte d'una altra llengua).

Un altre exemple —que té poc a veure amb el distanciament d'una llengua respecte d'una altra— és *plomall*. L'any 2001, l'empresa d'enginyeria automobilística IDIADA (ubicada al Baix Penedès) va posar el mot *plomall* en els documents tècnics per a referir-se al fum del tub d'escapament dels vehicles (en aquella època feia controls de qualitat del fum). La raó és que l'enginyera que s'encarregava del projecte era de Tàrrega (Urgell), i en aquesta població s'empra *plomall* per a referir-se al fum que surt d'una xemeneia. En aquest cas, tenim

un exemple de compleció: s'ha omplert un buit amb una peça lèxica provinent d'un indret prou allunyat de la capital catalana.

Tenim un tercer i darrer exemple en la construcció de vocabulari especialitzat per a una regió. A l'Alt Pirineu català (Pallars, Ribagorça, Andorra, Alt Urgell, Cerdanya, etc.) trobem construccions o espais tradicionals per al bestiar: *bordes i pletes*. Avui dia, a l'Alt Pirineu proliferen els restaurants anomenats *borda* (aleshores vol dir que són —o volen ser— restaurants típics de la regió) i les urbanitzacions aparentment típiques anomenades *pleta* (vegeu la *pleta* de Saga, vora Puigcerdà, i *pleta d'Aravell*, vora la Seu d'Urgell). En aquest cas, és pràcticament obligatori recollir aquestes extensions semàntiques de mots tradicionals en un vocabulari especialitzat (així es va fer al *Diccionari de turisme i hoteleria*, del 2001, amb *borda* 'restaurant típic de l'Alt Pirineu').

Ja es veu, doncs, que cal aprofundir en l'estudi de la variació geolectal en terminologia catalana —com s'ha anat fent en altres llengües— per tal de resoldre satisfactòriament totes aquestes qüestions.

Note

[1]

L'excepció és l'aportació de Magdalena Ramon "Normativa i variants dialectals" (Jornada sobre terminologia i serveis lingüístics, IULA, 2001).

[2]

Tot i que, de fet, de la síndria se'n diu també *meló d'Alger i meló d'aigua* (des de l'Urgell fins al País Valencià). Per als qui anomenen

meló de... la síndria (*Cucumis citrullus*), utilitzen el terme *meló de tot l'any* o (segons el *Diccionari català-valencià-balear*) *meló de cristià* per a referir-se al meló (*Cucumis melo*).

[3]

Curiosament, totes tres formes provenen del mateix ètim: el grec *gyposos*, passat per l'àrab *giss* (*Gran diccionari de la llengua catalana*, Enciclopèdia Catalana, 1998). Aquest fenomen (un sol ètim per a dos o més mots distints i sinònims) també es dona en algun altre cas, com *melic* i *llombrígol*.

[4]

Per exemple, tot i que a la majoria de parlars es diu *cantem*, *mengem*, etc., a les Illes i a la comarca de la Terra Alta es diu *cantam*, *menjam*, etc. És una coincidència morfològica entre àrees laterals allunyades entre si.

[5]

El 2003, el Servei de Política Lingüística d'Andorra va confeccionar una llista d'andorranismes perquè fossin admesos a la 2a edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans. La majoria van ser admesos per aquesta institució (juny del 2004). A la llista hi ha algun mot d'ús tradicional, però s'hi van posar sobretot paraules pròpies del llenguatge administratiu andorrà. Cal tenir present que bona part del lèxic tradicional de la ramaderia apareix en els textos legals i administratius andorrans (per exemple, *padral*, *peixena* i *peixeder*). Entre les paraules que es van proposar —i admetre— hi ha aute 'interlocutòria judicial', que, tot i ser un castellanisme, és l'única forma utilitzada pels tribunals andorrans, i a pesar que el 1998 l'Institut d'Estudis Catalans havia acordat desestimar aute (*Documents de la Secció Filològica IV, 2003, pàg. 13*).

[6]

“Ús de llenguatge no discriminatori i terminologia” (aportació de Gemma Mas), *Ús de llenguatges no discriminatoris*. València: L’Ullal / Federació d’Ensenyament, CCOO del País Valencià, 1999, pàg. 25-36.

[7]

“Criteris d’admissió...”, *Documents de la Secció Filològica III*, 1996.

[8]

Les formes *cloïssa* i *escopinya* presentaven diversos problemes.

[9]

Joan Solà, *La llengua, una convenció dialèctica*, Columna, 1993.

[10]

Val a dir que a vegades hi juguen altres factors. La *Guia dels ocells dels Països Catalans i d’Europa de Peterson*, Mountfort i Hollom [traducció de Francesc Giró, Rosa Llinàs i Jordi Sargatal; Omega, 1987] explica (“Nota del traductor”, pàg. 15) que es recullen noms d’ocells en la modalitat baleàrica quan difereixen de l’estàndard, però que no es recullen formes valencianes perquè no hi ha cap obra que les forneixi.

[11]

El Termcat va proposar, en un principi, infratelevisió.åå